

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KLASİK DÜZENİNDE MERKEZ-KAÇ
UNSURLARIN ARİSTOKRATLAŞMA EĞİLİMLERİNİN SERMAYE BİRİKİMİ
YÖNÜNDE İNCELENMESİ**

*INVESTIGATION ON THE ARISTOCRATIC TENDENCIES OF THE CENTRIFUGAL
FORCE CIRCLES FROM THE POINT OF VIEW OF THE CAPITAL ACCUMULATION:
CLASSICAL PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE CASE*

Dr. Onur DÜNDAR
onurdndr@gmail.com

ÖZ

Bu çalışmada Max Weber'in ünlü Protestan Ahlakı ve Kapitalizm'in Ruhü adlı eserinde önemle üzerinde durduğu "Asketik" (Dünyevi Zahitlik) dini inançlara sahip toplumların batı tipi kapitalist sermaye birikimine müsait toplumlar olduğu; ancak "Mistik" dini inançlara sahip toplumların, batı tipi kapitalist sermaye birikimine müsait olmadığı savının geçerliliğinin Osmanlı İmparatorluğu örneğiyle bir bakıma sorgulaması yapılacaktır. Bu sorgulamada, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik döneminde Mihailoğulları, Enveresoğulları, Malkoçoğulları gibi büyük Gazi aileleriyle Osmanlı Merkezi otoritesi arasındaki mücadeleler merkeze alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Protestan Ahlak, Kapitalist Ruh, Asketizm, Mistizm, Osmanlı İmparatorluğu

ABSTRACT

In this study, the validity of the thesis that societies with ascetic (wordly ascetic) religious beliefs allow the Western-type capitalist capital accumulation while societies with the mystical religious beliefs do not allow Western-type capitalist capital accumulation which is overemphasized by Max Weber in his famous book called The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism is going to be questioned by the help of the example of the Ottoman Empire. This questioning will be based on the struggle between the great Ghazi families (such as Mihailoğulları, Enveresoğulları, Malkoçoğulları) and the Ottoman Central Authority especially at classical period of the Ottoman Empire.

Keywords: Protestant Ethic, The Spirit of Capitalism, Asceticism, Mysticism, Ottoman Empire.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada; Max Weber'in "Batı tipi endüstriyel kapitalizmi ortaya çıkarmayan toplumların mistik dini inanışlara sahip olduğu; öte yandan batı tipi endüstriyel kapitalizmi ortaya çıkaran toplumların ise asketik (dünyevi asketik) dini inanışlara sahip olduğu" şeklinde ortaya koyduğu temel önermesi, Osmanlı örneğiyle test edilmeğe çalışılacaktır.

Bunun için ilk olarak Weber'in kapitalizmin ideolojik doktrini olarak gördüğü Protestan Ahlak tanımlanacaktır. Protestan Ahlakın kurumsalları niteliği taşıyan Protestan mezhepler sıralanarak bunların hangi coğrafyalarda taraftar buldukları ve bu mezheplerin çeşitleri belirtilecektir.

Daha sonra Weber'in ortaya koyduğu Protestan Ahlak ile kapitalizm arasındaki temel benzerlikleri açıklamak suretiyle Weber'in; "Prüten Ahlak'ın özel Mülkiyete ve bireyselliğe olan pozitif tutumu kapitalist rasyonellikle bağdaşmaktadır" önermesi belirlenecektir.

Weber'in kapitalizmin oluşmasında ön koşul olarak ortaya koyduğu ilkeler ana hatlarıyla ortaya koyulduktan sonra ise; bu çalışmanın esas konsantrasyonu olan Weber'in özellikle doğu toplumlarında kapitalizmin ortaya çıkmamasının sebebi olarak bu toplumların mistik dini inanışlara sahip olduğu batı tipi endüstri kapitalizminin geliştiği toplumların ise asketik dini inanışlara sahip olduğu yönündeki tezine giriş yapılacaktır.

Max Weber'in doğrudan Doğu Patrimonyalizmi'nin en güçlü örneği olarak gösterdiği Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki tespitleri sunulduktan sonra bu çalışmanın kendi cevaplarını ortaya koyması açısından Osmanlı'nın tam tersi mistizm yerine asketik bir dini anlayışa sahip olduğu ve mistik/heretik akımlarla kuruluşundan yıkılışına kadar mücadele ettiği ancak Weber'in tezinde olması gerektiği gibi Osmanlı'da batı tipi bir endüstri kapitalizminin gelişmediği yönünde bir hipotez tartışılacaktır.

2. MAX WEBER'İN PROTESTAN AHLAKI TANIMI

Max Weber kapitalizmin olmazsa olmaz zorunlu şartı olarak Protestan Ahlakı göstermiştir. Max Weber'e göre; kapitalizmin ideolojik doktrini Protestan Ahlâk'dır. Weber bu dinsel doktrinini açıklarken, kapitalizmin ideolojik alt yapısını temsil ettiğini söylediği dört Protestan mezhebine dikkat çekmiştir. Bunlar; Kalvinizm, Pietizm, Metodizm ve Baptizm'dir. (Weber, 1985: 75-103.).

Ayrıca bu çalışmanın sınırları dahilinde Weber'in de bakış açısına sadık kalınarak Protestan Ahlakın genel portresini vermeleri açısından, Kalvinizm ve Metodizm üzerinden bir sınırlandırmaya gidilebilir.¹ (Ülgener, 2006: 17)

Weber, Protestan Ahlakın, insanların dünyevi arzularına gem vurdurması suretiyle elde edilen sermaye birikiminin bedensel arzuların tatmini için tüketimi yerine; bu birikimin üretken yatırımlarda kullanılmasını teşvik edici bir öğreti olduğunu ortaya koymuştur. (Mac Rae, 1985: 82)

Weber'e göre; *“Pürüten mezhepler dünyevi asketizmin mutlak öncüleridir. Ayrıca bunlar, evrenselci Katolik Kilisesi'ne -iradenin uygulanmasındaki zorlayıcı kurum- karşı getirilmiş en tutarlı ve bir anlamda tek tutarlı antitezdirler. Pruten mezhepleri, en güçlü bireysel çıkar olan kişinin toplum içinde kendine olan saygısını iyi hasletleri geliştirme işinin hizmetine vermişlerdir. Böylece bireysel güdüler ve kişisel öz çıkarlar da bütün sonuçlarıyla birlikte, "burjuva" Prüten ahlakının korunmasının ve yayılmasının hizmetine verilmiş olmaktadır. Prüten ahlak sisteminin bu kadar derinlere işlemiş olmasının ve güçlü etkisinin mutlak nedeni budur.* (Weber, 1993: 407-408)

Weber, kapitalizmin Protestan Ahlak'a sahip olduğu tezini ispatlamak için kapitalizm ile daha önce sayılan Protestan mezheplerle kapitalizm arasında üç ana yakınlık olduğunu ortaya koymuştur.

Birinci Yakınlık: Avrupa'da Protestan olan nüfus Protestan olmayan nüfustan daha zengindir. Ayrıca, büyük iş adamları ve nitelikli beşerî sermayenin ekserisi Protestan'dır. Hatta Max Weber bu ilişkiyi ispatlayabilmek için öğrencilerine kapsamlı istatistikî bir araştırma yaptırmıştır. (Braudel: 1991: 162)

İkinci Yakınlık: Weber'in Kapitalizm ile Protestanlık arasında kurduğu ikinci yakınlık ise ülkeler bazında Protestan olan ülkelerin olmayanlara göre daha endüstrileşmiş, daha zengin ve daha kapitalist olduklarıdır. Örneğin; Hollanda, İngiltere, Amerika ve Almanya gibi Protestan nüfusun hakim olduğu ülkeler İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan gibi Protestan olmayan ülkelere göre daha kalkınmış ülkelerdir. (Weber, 1993: 264)

Üçüncü Yakınlık: Weber, Protestan ahlaka sahip birey ile, kapitalist bireyi temsil eden homo-economicus'un rasyonel ahlakı arasında benzerlik olduğunu ortaya koymuştur. Protestan Ahlakın soylu veya soylu olmayan bireyin çalışmasının yalnızca Tanrı'nın yeryüzündeki şanını temin etmek için yapılacağı ve bunun için Kilise ve Papaz'ın aracılığına gerek olmadığı yönündeki itikatından hareketle Protestan Ahlak ile Kapitalizm arasında başka bir bağ daha kurmuştur. (Aron, 1986: 372-373.).

2.1. Weber'in Asketizm'i ve Mistizm'i: Osmanlı Örneği

Weber; *“Mistik eğilimler taşıyan dinler kapitalist manada üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasına engel olmalarına karşın, dünyevi dinler kapitalist manada üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasını güçlendirir”* tezini ortaya atmıştır. Weber, dünyevi dinlerin asketizmle uzlaşmış dinler olduğunu savunmuştur. Ayrıca, mistik

¹Kalvinizm: Bu mezhebin kurucusu olarak Jan Calvin gösterilmektedir. 1536'da kurulmuş olan bu mezhep 16. ve 17. yy'da kapitalist sermaye birikiminin tavan yaptığı ülkeler olan Hollanda, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde büyük ilgi görmüştür. 2)Metodizm: 18. yyda İngiltere'de ortaya çıkan ve özellikle ABD'de büyük taraftar kitlesi bulan bu mezhebe inananların, dini hayatlarında metodik bir anlayışa sahip olmalarından dolayı bu ismi almıştır. Ayrıca, tüm bu Protestan mezhepleri Prütanizm olarak da adlandırılmaktadır. (Alatlı, 2016: 599).

eğilimlere sahip dinleri tüm Konfüçyen, Hinduist, Budist, Protestan olmayan tüm Hristiyanlık mezhepleri, Musevilik ve İslam dini olarak sıralamıştır. (Weber, 1993: 227)

Weber'e göre; Dünya üstü "Tanrı" ve "Yaratıcı" kavramlarının, dini ahlak sistemleri üzerindeki etkilerine büyük önem vermiştir. Bu etkileşimler özellikle asketik dini inanışlar için çok belirleyici bir rol alırken mistik dini inanışlar için aynı derecede önem arz etmemişlerdir. Bunlarla ilahi kuvveti kişilikten arındırmak ve ona kâinat üstülük atfetmek arasında yakınlık vardır. Dünya üstü Tanrı kavramı ile asketizm arasındaki bağ mutlak değildir. Dünya üstü Tanrı anlayışı, Batı Asketizmi'nin akışını belirlememiştir. Örneğin Weber'den konuyla ilgili doğrudan bir aktarma aydınlatıcı olacaktır; "...Hristiyan üçlemesi, cismani Kurtarıcısı ve azizleriyle birlikte, öyle bir Tanrı kavramını temsil etmiştir ki, bu Tanrı temelde, Yahudilerin Tanrısı'ndan ve İslam'ın Allah'ından daha az dünya üstüdür. Weber'e göre; Yahudilik mistisizmi geliştirmiştir ama Batılı tipte bir asketizmi hemen hiç işlememiştir. İslamiyet de asketizmi açıkça reddetmiştir. Derviş inançları, dünya üstüdür. Bu dinler doğdukları yerler ve kaynakları itibarıyla Batılı asketizmden çok ayrılır..." (Weber, 1993: 413-414)

Salt teolojik bakış açısıyla asketizm ve mistizm arasındaki karşıtlık uygulamada tamamen yok görünebilir ve kurtuluş arayışında, iki tutumun birçok benzerlikleri olduğu söylenebilir. Fakat uygulamada durum farklıdır. Weber'e göre; "...gerçek mistik şu ilkedен vazgeçmez; Tanrı'nın konuşabilmesi için kul susmalıdır. Mistik "dünyadadır" ve haricen dünyanın düzenine "uymaktadır", ama sadece, dünya nimetlerine kapılma zaafına direnerek dünyaya karşı koymak suretiyle ilahi güzellik içindeki yerini sağlamlaştırmak için. Kendini dünyaya karşı, dünyadaki eylemine karşı sınar. Dünyevi asketik ise kendini, eylemiyle kanıtlar. Ona göre mistiğin davranışı, kendinden tembelce memnundur. Mistiğe göre de asketiğin davranışı, dünyanın dinsizliklerinin kendini beğenmişlikle iç içe girmesidir. Genellikle tipik Prüten'e atfedilen "mutlu yobazlık" la, dünyaya ait asketizm, yüce anlamları hala gizli olan pozitif ve ilahi kararları uygular. Asketizm, bu kararları, kullara Tanrı tarafından verilmiş rasyonel emirler olarak yürütür. Mistik ise; kurtuluş umudunu, nihai ve tamamen akıldışı yüce sırrı, mistik tecrübeyle yakalayabilmekte görür. İşte daha tüm bu sıraladıklarımız gibi iki türlü davranışın dünyadan kaçış biçimlerine ilişkin birçok karşılaştırma daha yapılabilir..." (Max Weber, 1993: 415)

İşte tam bu nokta, çalışmanın ana sorunsalını oluşturması itibarıyla büyük önem arz etmektedir. Weber, batı tipi endüstri kapitalizminin ortaya çıkmadığı bölgelerdeki nüfusun mensup olduğu tüm dinleri, çok genel bir sınıflandırmaya tabii tutarak bahsi geçen dinlerin tümüne mistik dinler başlığını atmıştır. Bu çalışmada ise; Weber'in bu tezinin, bahsettiği toplumlarda gerçekten geçerli olup olmadığını sorgulaması yapılacaktır. Gerçekten de endüstriyel kapitalizmin gelişmediği bölgelerdeki dinler Weber'in deyimiyle mistik yani batını heterodoks eğilimlere mi sahiptir.? Örneğin; weberyen bir mantıkla Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitalist manada sermaye birikiminin ortaya çıkmamasının sebebi, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam anlayışının heteredoks eğilimler göstermesi miydi?

Bu soruların cevaplarını bulmak için öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitalist manada sermaye birikimini gerçekleştirecek yerel aristokrasinin ortaya çıkmamasının sebeplerinin ortaya koyulması gerekmektedir. Bu sebepler ortaya koyulduğunda ise; Weber'in tezinin geçerliliği Osmanlı örneğiyle bi nev-i test edilmiş olacaktır.

Bu soruya cevap verme çabası içerisine girilmeden hemen önce; Weber'in bu hususla ilgili Osmanlı'ya özellikle atıfta bulunan analizlerini sunmak gerekmektedir. Weber, Osmanlı'yı kısaca "Patrimonyalizmin aşırı bir örneği" olarak tanımlamıştır. Weber'in bu tanımlaması, Montesquieu'nun doğunun merkezi devletleri için, özel bir feodalizm türü tanımlamasıdır. Patrimonyalist anlayışta, ülke toprakları büyük bir eve benzetilir. Bu evde; hükümdarın ailesi, ana ailedir. Bu ailenin başı olan hükümdar ise; evin reisidir. Bu görev hükümdara halkın geçimini sağlaması için tanrı tarafından verilmiş kutsal bir yetkidir. Hükümdara hizmet eden yetkililer ise, hükümdarın adeta kulları konumundadırlar ve görevleri büyük aileye hizmet etmektir. (Bendix, 1973: 100)

Weber, Ortaçağ Batı Feodalizmi ile bu Doğu Patrimonyalizmi arasındaki temel farkı ise şöyle açıklamaktadır; "...Ortaçağ Batı Feodalizmi'nde Germen istilaları sonucunda Roma İmparatorluğunun çöküşünü takip eden süreçte, Avrupa'da kral ve derebeyleri arasında bölünmüş siyasi bir birliğin olmadığı parçalı bir yapıya karşılık, Doğu Patrimonyalizmi'nde, iktidar hükümdarın elinde toplanmıştır. Güçlü Merkezi otoriteye sahip bu yapı -patrimonyalizm- hane içerisinde ailesinin dışındaki tüm toplumsal tabakaların herhangi bir sebeple kendisine tehdit oluşturabilecek toplumsal tabakaları ortadan kaldırmaya çalışan otokratik ve mutlakiyetçi bir yönetim şeklidir..." (Bendix, 1973: 266-269)

Kuruluşundan yıkılışına kadar merkezi otorite ile merkezkaç kuvvetleri arasında sürekli bir mücadele yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, webeyen manada, asketik dini anlayış ile mistik dini anlayış olarak sınıflandırılabilir iki farklı grubun mücadelesini pratikte yaşamıştır. Bu iki zıt kanatdan; asketizm kanadına merkezi otorite, mistizm kanadına ise merkezi otoriteye (Dar'ul Ulema) karşı Heterodoks İslam anlayışına

sahip Derviş Gazi' (Dar'ül Guzat) ler, Weber'in kurduğu denkleme koyulup sonuçları değerlendirebilir. Osmanlı merkezîyetçiliğinin temel taşlarından olan kul sistemi, yukarıda sözü edilen bu iki zıt kutup arasındaki mücadelenin fitilini ateşleyen etmenlerin en başında gelmektedir. Bu sistem Sultan Yıldırım Bayezid devrinde merkezi otoriteyi hâkim kılmak için tam olgunluğa ulaştırılmak istenmiştir. Yıldırım döneminde üst düzey idari makamların yanı sıra tımarlarda devşirme kullara verilmiştir. Kulların bu imtiyazları miras yoluyla nesilden nesile aktarmaları mümkün olmadığı için bu sistemle, Osmanlı Ortodoks unsurları güçlendirerek merkezi otoritesini sağlamlaştırmıştır. Bu durum² elbette yerli unsurlar olan soylu Gazi çevrelerinin büyük bir tepkisiyle karşılaşmıştır. (İnalçık, 2003:13)

Anlaşılabileceği üzere Osmanlı'nın yerel aristokrasinin oluşumuna karşı tutumu açıktır; yerel aristokrasiyi "*kendi merkezi otoritesini sarsıcı bir unsur*" olarak görmektedir. Nitekim çalışmayı ilgilendiren yönüyle bu durum, Osmanlı'nın Weber'in deyişiyle asketizm kanadında olmasının mı? Yoksa heteredoks mistik bir kanatta yer almasının mı? Bir sonucu olmuştur. Yukarıda açıklanan kul sisteminden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı kendine bağlı ortodoks yani asketizm kanadın da olan unsurları hakim kılmaya çalışmıştır. Heterodoks mistik unsurlara karşı ise mücadele etmiştir.

Yukarıdaki iddiaları güçlendirmek için örneklerin arttırılması gerekmektedir. Akdağ'a göre; Osmanlı'da bu iki zıt unsur arasındaki mücadele kuruluştan yıkılışa kadar olan süre boyunca devam etmiştir. Ayrıca, bu iddiasının paralelinde Akdağ şu çarpıcı anektodu sunmaktadır; "*...Fatih İstanbul'u başkent yaptığında bir yerde bu iki zıt gücü bir arada tutmayı düşünmüştür. Ancak gaziliğin sembolü olan Edirne'nin başkent yapılması isteği hiç sönmemiştir...*" (Akdağ, 2014: 347)

Bir başka örnek olarak, Gazi çevrelerinin İstanbul'un fethinden sonra iyice şiddetlenen merkezîyetçiliğe karşı hoşnutsuzlukları gösterilebilir. Fetihden sonra Gaziler Fatih'e; "*...Belgrad'ı fethetmenin kendileri için bir şey ifade etmediğini çünkü ikinci sınıf muamele gördüklerinden dolayı Belgrad alınsa bile kendilerinin ırgat gibi toprak sürmekten başka bir şey yapamayacaklarını...*" açıkça dile getirmişlerdir. (Kafadar, 1995: 147)

Bir başka çarpıcı örnek ise soylu Gazi çevrelerinden Sarı Saltuk'un Fatih'e açık bir dille şu cümleleridir; "*...Balkanlardan mütevellit Avrupa içlerine doğru kâfirleri yok etmek istiyorsanız, Edirne'yi başkent yapmalısınız çünkü Dünya'yı bir yüzük olarak düşünürseniz Rumeli yüzüğün mührü Edirne ise mührün ortasıdır demiştir. Ayrıca, Sarı Saltuk bir rüyasında Fatih'i rüyasında görerek İstanbul'un anahtarlarını Fatih'e vermiş lakin bu anahtarları Edirne'de saklamasını telkin etmiştir...*" (Kafadar, 1995: s.148)

Dar'ül Guzat ve Dar'ül Ulema arasındaki bu rekabet, Fatih öldükten sonra Cem Sultan ve II.Bayezid arasında yaşanan taht mücadelesinde de kendini göstermiştir. Dar'ül Guzat'ın desteğini alan Cem Sultan ile Dar'ül Ulema'yı arkasına alan II. Beyazid'in mücadelesinde, II. Beyazid'in galip gelmesiyle Osmanlı yine ortodoks güçleri hakim kılarak merkezi otoritesini sağlamlaştırmıştır. (Kafadar, 1995: 155-158)

Örneklerden çıkarılan sonuca göre; Osmanlı İmparatorluğu'nda, Weber'in batı tipi kapitalist sermaye birikiminin ön koşulu olarak gördüğü asketizm'in hâkim olduğu görülmektedir. Ancak şu noktaya dikkat edilmelidir ki; asketizm hâkim unsur olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nda batı tipi kapitalist sermaye birikimi oluşmamıştır.

Yukarıdaki örneklerden çıkarılacak bir diğer önemli sonuç ise; Weber'in mistik dini anlayışa sahip çevrelerin batı tipi sermaye birikimi oluşmasında engel unsur olacakları yönündeki teziyle ilgilidir. Oysa anlaşılacağı üzere; Osmanlı'da weberyen bakış açısıyla mistizm kanadına koyulan heteredoks Gazi çevrelerinin, kapitalist manada sermaye birikiminin oluşmasında en temel gerekli unsurlardan biri olan yerel aristokrasinin oluşumu için bir fırsat oldukları anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla, Weber'in asketizme sahip dini anlayışların kapitalizme daha yatkın, mistizme sahip dini anlayışların kapitalizmin gelişmesine engel olduğu önermesinin, Osmanlı'da tam tersine işlediği yönündeki bulgulara rastlanılarak sözü edilen hipotez güçlendirilmiştir. Bu çalışmadaki hipotezin tutarlılığını, daha sağlam temellere oturtmak için için heteredoks eğilimler taşıyan ve yerel aristokrasinin gelişimi için aday olarak gösterilen Gazi çevrelerinin dini anlayışlarının, ne derece mistizme yakın olduğunun sorgulamasını yapmakta büyük önem taşımaktadır.

Filibe, Eski Zağra, Silistre, Varna, Tuna, Bulgaristan, Dobruca gibi geniş bir coğrafyada nüfus sahibi olan bu Gazi çevrelerinin dini anlayışlarının mistizme yakın olup olmadığının sorgulanmasında; bu bölgedeki Bedreddini-Bektaşî geleneğinin etkileri üzerinde durulması gerekmektedir. Çünkü bu Rumeli coğrafyasında,

² Mustafa Akdağ'a göre; Osmanlı'ya başkentlik yapmış iki şehrin; Dar'ül Guzat Edirne ile Dar'ül Ulema Bursa'nın rekabeti Osmanlı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar sürmüştür. Dar'ül Guzat heterodoks eğilimlere sahipken Dar'ül Ulema Ortodoks eğilimlere sahiptir.

Şeyh Bedreddin'in düşüncelerine tabii Gazi çevreleri mevcuttur. Bu çevreler Şeyh Bedreddin'in ailesiyle akrabalık derecesinde yakınlığı olan, bu coğrafyada mülk sahibi ve Osmanlı'nın yerel aristokrat sınıfına aday olarak gösterilebilecek Sarı Saltuklular, Mihailoğulları, Malkoçoğulları, Çandarlılar, Enverosoğulları ve Selçuklu Sultanı İzzeddin'in torunlarından müteşekkil bir muhiti oluşturmaktadır. Bu çevreler Şeyh Bedreddin'in düşüncelerine sahip batını (heteredoks) İslami anlayışa sahip Bektaşî unsurlardır. (İsmail, 1967: 1-10)

Pekâlâ Bedreddini-Bektaşî geleneğinin mistik bir İslam anlayışı olarak kabul edilmesiyle ilgili elbette Şeyh Bedreddin'in düşüncelerinden bahsetmek gerekmektedir. Şeyh Bedreddin'in nasıl bir düşünür olduğuna dair tarihçiler arasındaki genel kanı; Şeyh Bedreddin'in hayatının iki bölümde ele alınarak inceleme yapmanın daha sağlıklı olduğu yönündedir. Şeyh Bedreddin, hayatının ilk evresinde İslam Hukuku ve diğer dini ilimler üzerinde uzmanlaşmış ve bu alanlarda çok önemli eserler veren bir derviş iken daha sonra, İbn-i Arabî'nin Fususu'l Hikem adlı eserinden etkilenerek sufiliğe yönelmiş ve batını fikirlerini yansıttığı Varidat adlı meşhur eserini yazmıştır. (Halil İnalçık, 2003: 197)

Rumeli coğrafyasındaki bu Gazi çevrelerinin mistizm kanadındaki yerlerinin tayinini güçlendirici bir başka bulguya ünlü İktisat Tarihçisi Ömer Lütfi Barkan' a başvurmak suretiyle elde edilebilir. Barkan; Rumeli coğrafyasındaki dinî cereyanların ve müslüman mistik tarikatlerinin teşekkülünde, Orta Asya'dan gelen akınların ve Türk-Moğol şamanizminin tesirlerinin oynadığı role dikkat çekerek, bu çevrelerin, imparatorluğun sosyal ve hukukî kadroları içinde Selçuklular'dan beri merkezi otoriteye karşı çok büyük bir kuvvet teşkil ettiklerini; ve çok geniş bir teşkilatlanma prensibi içinde; birbirine bağlı bulduklarını aktarmaktadır. (Barkan, 1942: 279-304)

Rumeli coğrafyasında merkezi otoriteye karşı bu heteredoks gazi çevrelerini, Weber'in mistizm kanadına oturtmak için yapılan bu değerlendirmelerden sonra; bu kez Osmanlı merkezi otoritesinin asketizm kanadındaki yerini sağlamlaştırmak için çalışmanın yönü Osmanlı merkezi otoritesine çevrilmelidir.

Osmanlılarda toplum, Selçuki ve Abbasi devlet geleneğinden esinlenilerek, yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bu iki kısım ise; dört temel başlık olarak çeşitlendirilebilir. Bunlar;

- 1) Rahipler (Ulema)
- 2) Askerler
- 3) Yazıcılar
- 4) Zanaatçılar, Çiftçiler ve Ticaret Erbabı'dır.

İrani bir anlayış olan bu yapılanmada, yukarıda sayılan zümreler, meşruluğunu her durumda hükümdardan sağlamaktadırlar. Bu sistem M.S.7.Yy'dan beri kurulan tüm İslam devletlerinde tesis edilen tüm toplumsal yapıların ana zümrelerini oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkeziyetçi eğilimlerin zirve noktasını yaşadığı dönem olan ve Osmanlı'nın merkezi bir imparatorluk haline geldiği dönemin başı olarak kabul edilen II.Mehmed devriyle ilgili İnalçık şu tespitlerde bulunmaktadır; "...Fatih Fetihlerin ve merkezi bürokrasinin örgütleyicileri arasından tüm heteredoks statü gruplarını tasfiye etmiştir ve yetkilerini sarayında her türlü "verasetten yoksun" bulunan sadık kullarıyla paylaşarak merkeziyetçi bir yapı oluşturmuştur..." (İnalçık, 1994:13)

Osmanlı'nın merkezi otoriteyi Ortodoks unsurları ön plana çıkararak temin etme çabalarının burada ortaya koyulması, merkezi kanadın asketizme yakınlığının test edilmesinde önemli bir bakış açısı sağlamakla birlikte; bu konuda daha kesin yargılara varılmasında yeterli delilleri sunmamaktadır. Çünkü merkezi otoritenin weberyen asketizm kanatda yer aldığı söylenilebilmesi için merkezdeki dini anlayışında dünyevi, mistik olmayan veya sunni yani ortodoks bir nitelik taşıdığı yönünde deliller sunulması gerekmektedir.

Merkezi otoritenin sünni/ortodoks karaktere sahip olup olmadığı hususunda bir neticeye varabilmek için M.S 7.yy'dan itibaren kurulmuş İslam Devletlerinde merkezi otoritenin heteredoks unsurlara karşı iktidarını meşrulaştırmak için bir nev-i araç olarak kullandığı medrese sisteminin ortaya çıkış sürecinden bahsedilmesi faydalı olacaktır.

İslam dünyasında medrese kurumunun doğuşu Fatimiler'in batını karakterli İsmaili doktrinini tesis etmek için kurdukları El-Ezher Medresesi'ne³ dayanmaktadır. Merkezi otoritenin varlığını ve sunni doktrininin meşruluğunu, bu mistik/batını İsmaili doktrininin tehdidi altında gören Selçuklular ise karşı hamle olarak,

³ 975 yılında (Kahire), Mısır'da kurulan bu medrese şimdilerde İslami İlimler üzerine eğitim veren bir üniversitedir.

sadece silahlı müdahalenin bu sorunu çözmeye konusunda yetersiz kalacağı düşüncesinden hareketle merkezi otoritesinin meşruluğunu tehdit eden bu akıma karşı birtakım kurumsal mekanizmalar geliştirme ihtiyacını hissetmiştir. Bu doğrultuda Nizamiye medreseleri, bu mistik batını heteredoks unsurlara rakip olarak ortodoks/sünni İslam Doktrininin sağlamaştırılması amacıyla ortaya çıkmıştır. (Çelik, 1998: 321-342)

Selçuklular'da bir ihtiyaca hasıl olarak ortaya çıkan bu kurum, merkezi otoritenin heteredoks unsurlar üzerindeki teftişini icra ederek, kendine merkezi otoritenin ortodoks/sünni İslam anlayışını meşrulaştırıcı bir vazife edinmiştir. Bu yapı, Osmanlı'da da varlığını güçlendirerek devam etmiştir. Osmanlı sunni İslam'ı merkezi otoritesini meşrulaştırmak için bahsi geçen bu kurumlarla kutsama konusunda çok başarılı olmuştur. Bu şekilde weberyen manada asketizmle bağdaşan bir tutumla Osmanlı mistizmden uzak bir dini anlayışı kurumlarıyla tesis etmeye çalışarak dünyevi bir nesne olan devleti din ile ayrılmaz bir parçaya dönüştürerek, dini *-bu açıdan düşünüldüğünde-* adeta bir araç olarak kullanmıştır. (Ocak, 1999: 63).

Weber'in; *"Asketik dini anlayışa sahip toplumların kapitalist sermaye birikimine yatkın, mistik dini anlayışlara sahip toplumların ise kapitalist sermaye birikimine yatkın olmadığı"* tezinden hareketle; Osmanlı'da kapitalist sermaye birikiminin neden oluşmadığına dair bir fikir edinebilmek için merkezi otoriteyi ve kuruluşundan yıkılışına kadar onun karşısında muhalif merkezkaç unsurlarının, incelendiği bu çalışmada, şimdiye kadar ortaya koyulan bilgilerle Osmanlı merkezi otoritesinin asketizm kanadında ve ona muhalif merkezkaç unsurların ise; mistizm kanadında yer aldıkları sonucuna ulaşılabilir.

Dolayısıyla Osmanlı asketizmi hâkim kılmasına rağmen, weberyen mantıkla düşünüldüğünde gerçekleşmesi beklenen kapitalist manada sermaye birikim süreci gerçekleşmemiştir. Ayrıca yine weberyen mantığın aksine mistizm kanadına yerleştirilen Gazi çevrelerinin ise kapitalist manada sermaye birikiminin önünde engel teşkil etmedikleri; aksine kapitalist sermaye birikiminin oluşmasında elzem şart olan yerel aristokrasinin Osmanlı'da ortaya çıkması noktasında kaçırılmış bir fırsat olduklarının farkına varılabilir.

3. SONUÇ

Bu çalışmada Max Weber'in "Batı tipi endüstri kapitalizmini ortaya çıkaramayan toplumların mistik dini inanışlara sahip olduğu, batı tipi endüstriyel kapitalizmi ortaya çıkaran toplumların ise asketik dini inanışlara sahip olduğu" temel önermesi Osmanlı örneğiyle test edilmeğe çalışılmıştır.

Bunun için ilk olarak Weber'in kapitalizmin ideolojik doktrini olarak gördüğü Protestan Ahlakı'nı tanımlanmıştır. Protestan Ahlakı'nın mezhepleri sıralanarak hangi coğrafyalarda taraftar buldukları ve bu mezheplerin çeşitlerini belirtilmiştir.

Daha sonra Weber'in ortaya koyduğu Protestan Ahlak ile kapitalizm arasındaki temel benzerlikler açıklanmıştır. Tüm bunları açıklanarak Weber'in; *"Prüiten Ahlakın Özel Mülkiyete ve bireyselliğe olan pozitif tutumu kapitalist Rasyonellikle bağdaşmaktadır"* önermesi belirlenmiştir.

Weber'in kapitalizmin oluşmasında ön koşul olarak ortaya koyduğu ilkeler ana hatlarıyla ortaya koyulduktan sonra çalışmanın asıl konusu olan Weber'in özellikle doğu toplumlarında kapitalizmin ortaya çıkmamasının sebebi olarak bu toplumların mistik dini inanışlara sahip olduğu; batı tipi endüstriyel kapitalizmin geliştiği toplumların ise asketik dini inanışlara sahip olduğu tezine giriş yapılmıştır. Ayrıca, Weber'in Protestanlık dışındaki diğer tüm Hristiyanlık mezhepleri de dahil olmak üzere tüm semavi ve Hint-Çin menşeli dinlerin hepsini mistik; Protestanlığı ise Asketik bir din olarak kabul etmesi, eğiliminden hareketle Osmanlı'nın ne derece mistik bir dini anlayışa sahip olduğu sorusunu ortaya atılmıştır.

Bu sorunun cevaplarını aramadan önce ise; Max Weber'in doğrudan Doğu Patrimonyalizmi'nin en güçlü örneği olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki tespitleri sunulmuştur. Daha sonra çalışmanın kendi cevaplarını ortaya koymak ve Osmanlı'nın tam tersi mistizm yerine asketik bir dini anlayışa sahip olduğu ve mistik heretik akımlarla kuruluşundan yıkılışına kadar mücadele ettiği; ancak Weber'in tezinde olması gerektiği gibi Osmanlı'da batı tipi bir endüstri kapitalizminin gelişmediği yönünde geliştirilen hipotezi ispatlama girişimleri başlatılmıştır.

İlk girişim; heretik akımlarla Osmanlı'nın mücadelelerini ortaya koyarak Osmanlı'nın mistizme karşı aldığı negatif tavrı ortaya koymaya çalışmak olmuştur. Bunun için kul sisteminin güçlendiği Yıldırım Beyazid dönemi gibi mücadele örnekleri açıklanmıştır. Kul sistemiyle Osmanlı'nın merkezi otoritesini güçlendirdiği çünkü bu sistemle heteredoks unsurlara karşı varlığını, kendi varlığına endekslediği ortodoks unsurları hakim kıldığı tespitinde bulunulmuştur. Bu mücadelenin Osmanlı'da merkezi otoritenin tavan yaptığı dönem olan Fatih döneminde ve sonrasında yaşanan Cem Sultan vakasında da yaşandığı ayrıca belirtilmiştir.

Bir sonraki girişim ise; merkezi otoriteye karşı gelen unsurların mistizm kanadındaki yerini sorgulamak olmuştur. Rumeli coğrafyasında etkin olan bu çevrelerin varlık sahalarını açıklanmıştır. Ayrıca bu çevrelerin Osmanlı'da yerel aristokrasinin oluşumunu gerçekleştirebilecek potansiyellerinden ve Bedreddini-Bektaşî heretik İslam anlayışlarıyla da bu çevrelerin mistizm kanadındaki yerleri iyice tayin edilmiştir.

Son girişim ise; Osmanlı'nın ne ölçüde asketik bir dini anlayışa sahip olduğunu sorgulamak olmuştur. Osmanlı'nın sunni/ortodoks İslam anlayışını medrese kurumsalıyla kendi iktidarının meşruluğunu diğer mistik heretik çevrelere karşı mücadele ederek sağlama çalışmalarından; ve bu yönüyle dini adeta iktidarını sağlamlaştırmak için araç olarak kullanan asketik bir tutuma sahip olduğu belirtilmiştir.

Bu çalışmada iki önemli sonuca varılmış bulunmaktadır. Osmanlı merkezi otoritesi, weberyen manada asketizm kanadında olan sunni İslam anlayışına sahip olmasına rağmen batı tipi endüstriyel bir kapitalizmin oluşumunu Weber'in gerçekleşmesini öngördüğü şekilde yaşayamamıştır. Bir diğer sonuç ise; merkezi otoriteye karşı mistik dini anlayışa sahip heteredoks çevrelerin, Weber'in gerçekleşmesini öngörmeyeceği şekilde Osmanlı'da yerel aristokrasinin gelişimi için kaçırılmış bir fırsat olduklarının tespit edilmesidir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, M. (2014). Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Aron, R. (1986). Sosyolojik Düşüncenin Evreleri. (Çev.) Alemdar, K. Türkiye İş Bankası Yayınları. Ankara.
- İsmail, B. H. (1967). Menakıb-ı Şeyh Bedreddin. (Der.) Gölpınarlı, A. Eti Yayınları. İstanbul.
- Alatlı, A. (2016). "Hristiyanın Kitabı", Batıya Yön Veren Metinler: Rönesans/ Protestan Reformu, Erken Modern Dönem/Bilim Çağı (1350-1650). Alfa Yayıncılık. c.2. İstanbul.
- Barkan, L., Ö. (1942). "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". Vakıflar Dergisi. 14(2): 279-304.
- Bendix, R. (1973). Weber: An Intellectual Portrait. Methuen Press. London.
- Braudel, F. (1991). Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, (Çev.) Özel, M. Ağaç Yayınları. İstanbul.
- İnalçık, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ (1300-1600), (Çev.) Sezer, R. Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (1994). "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistem Tiplemesi". Toplum ve Ekonomi. 10(7): 13.
- Kafadar, C. (1995). Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State, University Of California Press. Los Angeles.
- Macrae, D. (1985). Weber. (Çev.) Vergin, N. Afa Yayınları. İstanbul.
- Çelik, M. (1998). "Selçuklular'ın Ayrılcı Cereyanlara Karşı Devlet-Ümmet Bütünlüğünü Sağlama Politikasının Temel Umdeleri". (Der.) Atilla Şimşek ve Yaşar Kalafat. Meslek Hayatının 25. Yılında Prof. Dr. Abdülhaluk M. Çay Armağanı. Ankara. C.1. 1(327): 321-342.
- Ocak, Y.A. (1999). Türkler, Türkiye ve İslam. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Ülgener, S. (2006). Zihniyet ve Din, İslam, Tasavvuf ve Çözüm Devri, İktisat Ahlakı. Derin Yayınları. İstanbul.
- Weber, M. (1985). Protestan Ahlâk ve Kapitalizmin Ruhu, (Çev.) Aruoba, Z. Hil Yayınları. İstanbul.
- Weber, M. (1993). Sosyoloji Yazıları. (Çev.) Parla, T. Hürriyet Vakfı Yayınları. İstanbul.